

УДК 343.85

ЕФЕКТИВНІСТЬ НОРМ ПРАВА ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНІВ ЯК ВАЖЛИВІ УМОВИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Слінько Д. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Статтю присвячено розгляду залежності результативності боротьби зі злочинністю від досконалості антикримінального законодавства. Розглядаються норми, що входять до галузі кримінального та кримінального процесуального законодавства на відповідність цілям охорони особистості, суспільства і держави від злочинних посягань. Зазначається, що ефективність як законів, так і їх застосування обумовлюють необхідність того, що саме держава повинна створювати всі необхідні соціальні, економічні, політичні та ідеологічні умови у протидії злочинності, за допомогою чіткої та послідовної антикримінальної політики та наукової забезпеченості законотворчості та застосування.

Ключові слова: протидія злочинності, антикримінальне законодавство, правова норма, кримінальне провадження, удосконалення законодавства, системи кримінальної юстиції, кримінальна політика держави.

Анотація: Стаття посвящена рассмотрению зависимости результативности борьбы с преступностью от совершенства антикриминального законодательства. Рассматриваются нормы, входящие в сферу уголовного и уголовного процессуального законодательства на соответствие целям охраны личности, общества и государства от преступных посягательств. Отмечается, что эффективность, как законов, так и их применения обуславливают необходимость того, что именно государство должно создавать все необходимые социальные, экономические, политические и идеологические условия противодействия преступности, с помощью четкой и последовательной антикриминальной политики и научной обеспеченности законотворчества и законоприменения.

Ключевые слова: противодействие преступности, антикриминальное законодательство, правовая норма, уголовное производство, совершенствование законодательства, системы уголовной юстиции, уголовная политика государства.

Annotation: The article considers the impact depending on the fight against crime from perfect anti-crime legislation. The norms entering the field of criminal and criminal procedural legislation for compliance with objectives of the individual, society and the state from criminal attacks are considered. It is noted that the effectiveness of how the laws and their application necessitates that the state should create all the necessary social, economic, political and ideological conditions for combating crime, with the help of a clear and coherent anti-crime policy and Scientific lawmaking and the enforcement of legislation.

Key words: combating crime, anti-criminal law, legal norm, criminal proceedings, improvement of legislation, the criminal justice system, the criminal policy of the state.

Як відомо, злочинність є складне і багатфакторне, до того ж вкрай небезпечне соціальне явище, що вимагає складної, багатосторонньої і чітко організованої системи для протистояння цьому. Зростаючий організований, професійний і бандитський характер руйнують економічні та соціальні засади суспільства і держави, реально загрожують безпеці, стабільності і розвитку держави. Сформована кризова обстановка диктує необхідність ефективної стратегії боротьби зі злочинністю, створення потужної правової бази, а також великих людських, фінансових, технічних, організаційних, психологічних витрат і використання всіх інших ресурсів.

Питанням боротьби зі злочинністю у своїх наукових пошуках присвятили увагу: М. Адрианов, А.І. Александров, О.В. Волколуп, Г. Єфремова, Н.П. Клейменов, А.Ф. Коні, Д.І. Корецький, В.Н. Кудрявцев, Н.А. Лопашенко та інші вчені, на наукові праці яких, у статті зроблено посилання.

Результативність боротьби зі злочинністю знаходиться в прямій залежності від того, наскільки повні і належні умови для практичного життя законів. Першою такою основною умовою є досконалість антикримінального законодавства. Останнє здатне ефективно функціонувати, якщо оптимально відповідатиме постійним об'єктивним потребам суспільного організму, що розвиваються і буде

містити в собі внутрішню силу, яка благотворно впливатиме на суспільні відносини і поведінку їх учасників у заданому напрямі.

Маючи на увазі, що правова норма є, перш за все, правилом поведінки (модель дії чи бездіяльності, зразок належного) у відповідних юридичних ситуаціях, вона повинна гранично повно відображати його в тій мірі, в якій відповідатиме об'єктивній матеріальними умовами життя суспільства волі держави. Ефективні ті закони і норми, які передбачають оптимальний варіант поведінки для досягнення правових цілей.

Якщо взяти кримінальне процесуальне право, то в ньому оптимальність (відповідність всього кримінально-процесуального законодавства цілям охорони особистості, суспільства і держави від злочинних посягань, захисту прав і законних інтересів осіб і організацій, потерпілих від злочинів, захисту особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод; повнота охоплення кримінально-процесуальним закріпленням потребують цих положень; відповідність кримінально-процесуальних інститутів і норм завданням і принципам кримінального процесу; їх відповідність завданням, принципам, інститутам і нормам кримінального права; їх суворості узгодженість, несуперечність між собою всередині системи; повнота норм в структурному відношенні; повнота і чіткість їх формулювання; доступність для належних адресатів)

стосується всього порядку кримінального судочинства. Кримінально-процесуальні норми повинні відповідати загально визначеним принципам і нормам міжнародного права, вимогам справедливості [1] і не володіти криміногенністю [2]. Відступ законів, норм хоча б від одного з перерахованих вимог неминуче позначається на їх ефективності.

Порівнюючи Кримінальний процесуальний Кодекс (далі - КПК) України з названими критеріями, ми переконуємося в тому, що в ньому допущено велику кількість серйозних прогалин, які суттєво заважають успішно, законно, об'єктивно і справедливо вести кримінальне переслідування злочинців, таким же чином здійснювати правосуддя і повноцінно захищати права учасників кримінального судочинства. Наявність у ньому численних недоліків, які прозвучали вже на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, в юридичних журналах, збірниках та інших виданнях, різко послабило правові можливості правоохоронних органів ефективно виконувати покладені на них завдання у сфері боротьби зі злочинністю.

Відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року, а також згідно Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 28 червня 1985 року «Про становище потерпілого в межах кримінального права та процесу» основною функцією кримінального правосуддя має бути задоволення запитів і охорона інтересів потерпілого [3].

Одним із завдань кримінального провадження є швидке і повне розкриття злочинів, а встановлення істини у кримінальному провадженні, виключено з числа кримінально-процесуальних принципів, що в свою чергу не налаштовують органи кримінальної юстиції на пошук істини у кожному кримінальному провадженні. Однак слідчий, прокурор і суд до цього повинні прагнути, бо пізнання істини в кримінальному провадженні є об'єктивна необхідність. Адже істина виступає непорушною основою справедливості кримінального правосуддя. Без істини, справедливості немає правосуддя. Як стверджує В.Н. Кудрявцев, «не може бути справедливості без встановлення істини» [4]. Тому цілком зрозуміло, що у «Віденській декларації про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики ХХІ століття», прийнятої Десятим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками 15 квітня 2000 року, з новою силою підкреслюється відповідальність кожної держави за запровадження і підтримку справедливої, відповідальної, етичної та ефективної системи кримінального правосуддя [5]. На превеликий жаль, КПК України поки цього не містить.

Зі змісту ст. 84, 91 КПК України випливає, що слідчий, прокурор зобов'язані збирати не тільки обвинувальні, але і виправдувальні докази. В їх діяльності поєднуються елементи всіх трьох функцій кримінального судочинства: і звинувачення, і захисту, і вирішення кримінальної провадження. Заслугує підтримки позиція, якої дотримується А.І. Александров, вважаючи небезпечним відсторонення слідчого від функції захисту, зважаючи на можливість обвинувального ухилу, і

необхідне виключити протиставлення функцій обвинувачення і захисту, забезпечити їх взаємодію [6].

Наявні в КПК України недоліки призводять до негативних наслідків при реалізації завдань, принципів і норм кримінального права. Немисливо втілювати в життя кримінально-правові принципи провини, справедливості, гуманізму, індивідуалізації та рівності громадян перед законом, без оптимального кримінального процесуального закону, який всеохоплююче враховує стан, тенденції злочинності та якісні її характеристики. Кожний нерозкритий злочин і не притягнення винної особи до відповідальності, або притягнення до кримінальної відповідальності, тим більше засудження невинної особи, унеможливує додержання зазначених принципів. А низький рівень розкриття злочинів у багатьох випадках пов'язаний з позбавленням органів досудового розслідування і слідчих права самостійно відкривати кримінальні провадження і звуженням повноважень прокурора щодо санкціонування слідчих дій, проведених у ході попереднього розслідування. Відзначимо в цьому зв'язку, що за КПК Республіки Білорусь (ст. 34), Республіки Казахстан (ст. 150) і Киргизької Республіки (ст. 110), прокурор має право санкціонувати навіть застосування взяття під варту як запобіжний захід. Вжиті в КПК України фактори, що перешкоджають забезпеченню швидкості і повноти реагування на скоєні злочини, є благодатні правові умови того, що значна кількість злочинів залишається нерозкритими. Тим самим КПК України стає прямою протилежністю призначенню кримінального судочинства щодо захисту прав і законних інтересів потерпілих.

Що стосується кримінального законодавства, в ньому також чимало змін, протилежних інтересам протидії злочинності. Про це свідчать: скасування смертної кари; необґрунтоване пом'якшення санкцій за деякі види злочинів, що носять поширений і системно утворюючий характер. З цього приводу Д. Корецький пише: «ліберальні підходи неадекватні станом і тенденціям сучасної злочинності», вважаючи, що «обмежувати слід злочинність, а не правомочності правоохоронних органів» [7]. Безсумнівно, він правий у цьому, бо у злочинну діяльність втягується все більше число громадян, кількість злочинів взагалі і тяжких, особливо тяжких зокрема з кожним роком збільшується, їх якісні характеристики загострюються. На наш погляд, гуманізація кримінального права, як і кримінального процесу, повинна гармоніювати з об'єктивними потребами пережитого періоду і виражатися в пріоритетному підвищенні рівня правової захищеності особистості, її прав, свобод і законних інтересів.

Викладене свідчить про те, що чинне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство не цілком відповідає критеріям оптимальності та сучасним тенденціям стану злочинності, і тому, воно нездатне забезпечити належну правову охорону загальнолюдських і національних цінностей. Отже, правова реформа в сфері боротьби зі злочинністю зайшла в глухий кут. Це говорить про необхідність невідкладного внесення кардинальних корективів до КК і КПК України. У процесі їх оновлення повинні

оптимально враховуватися не тільки інтереси боротьби зі злочинністю, але й законні інтереси та права особистості. Кримінальне законодавство має стати здатним ефективно забезпечити державну, економічну, екологічну, інформаційну та іншу безпеку України, а кримінально-процесуальне – ефективну реалізацію кримінально-правових норм. Потрібно також створити правову основу участі фізичних і юридичних осіб, інститутів громадянського суспільства у протидії злочинності, у тому числі в кримінальному судочинстві, відновивши всі колишні форми залучення громадськості до участі в кримінальному переслідуванні та судовому провадженні.

Удосконалення законодавства – одна сторона проблеми, що розглядається. Інша її сторона – докорінне поліпшення якості застосування законів. Стан законності та правопорядку в країні не відповідає поставленим вимогам. Чинovníки, які повинні слідувати закону, нерідко розуміють норми права на догоду своїм особистим інтересам і на шкоду правам і законним інтересам особи, суспільства, держави. Особливо нетерпимі злочини проти життя і здоров'я людей. Залишається явно недостатньою гострота реагування органів влади на факти порушення законності та конституційних прав громадян; нерідко права людини відновлюються лише після численних скарг потерпілих до різних інстанцій, у тому числі до Європейського Суду з прав людини; ослаблений попит за низьку ефективність роботи державних структур із захисту прав людини, знижена відповідальність держслужбовців перед населенням; у вирішенні цих завдань не забезпечується належної системи, комплексного підходу, а також координуючої ролі Уряду України по взаємодії всіх державних і громадських правозахисних структур і т.д. [8].

Відсутність належної організації боротьби зі злочинністю, безумовно, пов'язано з тотальною корупцією всіх структур державної влади. Голова фонду «Індем» Г. Сатаров структуру Уряду назвав жадливо корупційною, вважаючи коренем корупційності тотальну безвідповідальність. За його даними, 99 відсотків корупційних поборів отримує виконавча влада, яка, по суті, контролює все, що відбувається в країні. Питома вага корупційних дій становить 2,5–2,8%, але за оцінками фахівців, більше 95% таких дій не реєструються, не розслідуються і не караються; з урахуванням латентності (прихованого характеру) і виключно «гуманної» судової практики реальне кримінальне покарання несуть не більше 0,1% корупціонерів.

Масштаби корупції великі також у правоохоронній і судовій системі. 85% опитаних громадян не довіряють суддям, вважаючи їх корумпованими, а їх рішення несправедливими [9]. Хабарництво в судах породило один з найпотужніших корупційних ринків в Україні, воно вбудовано в різні корупційні мережі, що діють на різних рівнях влади, включаючи технології з розвалу кримінальних виробництв і з перехоплення чужого майна. Хіба можна назвати справедливим суд, що допускає випадки, коли засуджуються не справжні винні, а підставні, невинні особи, тобто по чужих аргументах і безліч інших вироків, які дискредитують

судову владу, створюють їй репутацію бездушної машини, яка ламає людські долі. Як не дивно, подібні явища залишаються без належного реагування.

Громадяни не вірять і правоохоронним відомствам. За даними виконавчого директора громадського руху «За права людини» Л. Пономарьова, корумпованість в правоохоронних структурах становить 80-90%, і це явище носить організований характер. А там, де корупція, не може бути міцної законності, тим більше об'єктивності та справедливості. У діяльності установ кримінальної юстиції нерідкі порушення вимог КПК, неправомірні затримання, арешти, необґрунтовані притягнення до кримінальної відповідальності, фальсифікації доказів, застосування інших недозволених методів розслідування, приховування злочинів і навіть факти скоєння кримінально каранних діянь з боку працівників правоохоронної системи. Мабуть, тому близько 60% громадян, які стали жертвами злочину, не звертаються до правоохоронних органів. 48% громадян опитаних не вірять в те, що можна добитися справедливості в органах прокуратури. У той же час є позитивні моменти, 32% громадян, що особисто звернулися до органів прокуратури, відзначили, що працівники прокуратури з великою увагою ставляться до думок, оцінок і побажань населення [10].

Корупція – соціальне зло, яке роз'їдає державу, робить її нездатною захистити своїх громадян від факторів, що згубно впливають на їхній життєвий устрій.

Вищевказані дані ми привели, щоб показати залежність ефективності застосування анти кримінальних законів, у першу чергу, від стану державного управління, відносин державної влади до проблем боротьби зі злочинністю та якості кадрового складу системи кримінального правосуддя. З цього приводу не можна не згадати також аксіоматичним слова А.Ф. Коні: «Які б гарні не були правила діяльності, вони можуть втратити свою силу і значення в недосвідчених, грубих або недобросовісних руках. Чим більше відтінків у своєму практичному застосуванні допускають ці правила, тим грубіше стосуються вони особистості та участі людини, чим більш важливим інтересам суспільного життя вони служать, тим серйозніше представляється питання – в чії руки віддається додаток цих правил і за яких умов» [11].

Рівень кваліфікації, духовні та моральні якості багатьох працівників правоохоронного фронту і суддів не відповідають гостроті проблеми боротьби зі злочинністю, а також міжнародним стандартам вимог, що пред'являються до них (Основні принципи ООН, що стосуються ролі юристів, 1990 р.; Керівні принципи ООН, що стосуються ролі осіб, що здійснюють судові переслідування, та ін.).

Тільки фахівець, що володіє достатнім рівнем професійних знань, навичок, умінь, досвіду і моральних якостей, здатний забезпечити ефективність дії правових положень (якщо правові норми володіють високою якістю). Щоб стати таким, висококваліфікованим фахівцем у галузі кримінальної юстиції, недостатньо юридичної освіти, здобутої у вищому навчальному закладі. Необхідно її закріпити і далі продовжити шляхом самонавчання,

придбання та постійного поповнення теоретичних і практичних знань. Слідчим, прокурорам і суддям сьогодні важливо прагнути досконало знати і вміти застосовувати також міжнародні акти, що стосуються злочинності та кримінального правосуддя.

Ефективність застосування законів знаходиться в прямій залежності від цілого ряду багатьох факторів: правильності, раціональності кримінальної політики держави; розвиненості соціально-економічних умов, достатньої забезпеченості закладів кримінальної юстиції матеріальними і фінансовими ресурсами; рівня правосвідомості та правової культури населення; інтенсивності участі громадськості у забезпеченні законності і правопорядку, активності її участі в кримінальному процесі; функціонування дієвого громадського контролю діяльності правоохоронних органів; науково-методичної забезпеченості законодавчого та правозастосовчого процесів і т.д.

Визнаючи наукову забезпеченість законотворчості та застосування як умову їх ефективності, слід зазначити, що в останні роки прогресивні, корисні, справедливі наукові ідеї українським законодавцем ігнорувалися. В результаті країна отримала не ефективні закони, які погіршують криміногенну ситуацію і створюють умови для розгулу злочинності. А між тим «опора на науку - найбільш раціональний шлях вдосконалення практики боротьби зі злочинністю» і широке, послідовне використання наукових рекомендацій у цій сфері, академіком В.М. Кудрявцевим цілком обґрунтовано визнається одним з головних напрямів, за якими слід було б розвивати боротьбу зі злочинністю [12]. Звідси доречний висновок про те, що роль юридичної науки і вчених в анти кримінальному законодавстві і правозастосуванні повинна бути підвищена. Наука і практика повинні постійно взаємодіяти, а впровадження результатів наукових досліджень у повсякденну практику повинно бути поставлено на добротну організаційну основу. Без наукового аналізу цих проблем неможливо приймати правильні рішення на державному рівні, в тому числі забезпечувати нормальне функціонування системи кримінальної юстиції.

Сьогоднішній стан злочинності викликає у громадян серйозну занепокоєність. В абсолютній своїй більшості вони не задоволені захищеністю своїх прав та інтересів від злочинних посягань, особливо від злочинів проти життя та здоров'я людей. Правоохоронній системі заважає також вищевідзначена кадрова криза. Це, в свою чергу, вимагає вдосконалення підготовки, підбору і розстановки кадрів працівників правоохоронних і судових установ з урахуванням сучасних потреб. Корумпована влада сприяє невгасимому зростанню злочинності, разом із тим втраті суспільством довіри до неї. На Десятому Конгресі ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками вказувалося: «Попередження злочинності та забезпечення безпеки повинні будуватися з урахуванням демократичних цінностей і процесів.

Для того, щоб правоохоронні та публічні адміністративні органи користувалися довірою з боку суспільства, отримували від нього підтримку і зустрічали співробітництво в справі забезпечення ефективного попередження злочинності, необхідно викоренити корупційні та антидемократичні елементи в діяльності таких органів». Було сказано також, що діяльність з попередження злочинності є як громадянським обов'язком, так і політичним обов'язком уряду [5].

Основним суб'єктом боротьби зі злочинністю є держава. Тому саме вона повинна створювати всі необхідні соціальні, економічні, політичні та ідеологічні умови, які забезпечували б ефективність законів та їх застосування. Саме ефективність норми права та удосконалення законів нашої держави є важливою умовою боротьби зі злочинністю. Відсутність чіткої та послідовної анти кримінальної політики держави істотно ускладнює функціонування системи кримінальної юстиції. Повинні бути здійснені невідкладні заходи з подолання кризи державного управління механізмами контролю над злочинністю, адже «переслідування злочинів стосується всього суспільства». Це необхідно в інтересах триумфу законності, правопорядку, прав і свобод людей, а також гарантій національної та громадської безпеки країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Еникеев З.Д. Справедливость - неотъемлемый элемент права / З.Д. Еникеев // Актуальные проблемы правовой реформы. - 1996. - С. 2-8.
2. Лопашенко Н.А. Оценка криминогенности положений УПК 2001г., относящихся к досудебному производству / Н.А. Лопашенко // Государство и право. - 2002. - №9. - С. 98-101.
3. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. - М.: Спарк, 1998. - 115 с.
4. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. - М.: Юрид. лит., 1978. - 111 с.
5. Десятый Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями: сборник документов. - М.: Юрлитинформ, 2001. - 358 с.
6. Александров А.И. Уголовная политика и уголовный процесс в российской государственности. - 2003. - С. 454-455.
7. Корецкий Д. Идеологические проблемы борьбы с преступностью / Д. Корецкий // Законность. - 2004. - №5. - С. 5.
8. Клейменов Н.П. Механизм криминализации власти / Н.П. Клейменов, И.М. Клейменов // Власть: криминологические и правовые проблемы. - 2000. - С. 35-36.
9. Волколуп О.В. Система уголовного судопроизводства и проблемы ее совершенствования. - 2003. - 110 с.
10. Ефремова Г. Прокуратура в зеркале общественного мнения / Г. Ефремова, М. Андрианов // Законность. - 2003. - №7. - С. 34-36.
11. Кони А.Ф. Собр. соч. / А.Ф. Кони. - М., 1967. - Т. 4. - С. 34-35.
12. Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью / В. Н. Кудрявцев. - М.: Юристъ. - 2003. - 343 с.